

ДР. ЛУКА МИШУГА

Похід українських військ на Київ

(Серпень, 1919)

ВІДЕНЬ, 1920.
ВИДАННЯ „УКРАЇНСЬКОГО ПРАПОРУ“

Друковано як фелетон в чч. 9—10, 11, 12
„Українського Прапору“ в 1920 році.

Супроти безтямного крику про „зраду Галичан“ уважала Редакція „Українського Прапору“ своїм обовязком освітити побут і діяльність Галичан і зокрема Галицької Армії на Великій Україні. В тій цїли печатаємо ряд творів більших і менших, з яких одним являється і цей опис найважнїщого епізоду тяжкої боротьби й ще тяжшого становища Галицької Армії по переході за Збруч.

Вже з цего делікатного опису автора, що був старшиною при штабі Головного Отамана Петлюри і певно з військового обовязку уважав невідповідним маркантно підчеркувати вину відповідного начальства, — видно виразно, на кого паде відвічальність за здобуття столиці від більшовиків — для Денікіна.

Це тільки одна ярка картина у панорамі великої катастрофи обох українських армій і цілої держави.

Редакція.

Описую київську катастрофу передовсім з отсих головних причин: 1. тому, бо я цего переконання, що київська катастрофа була предтечею другої, себто т. зв. переходу галицької армії до Денікіна і 2. що обі ці події викликали таку дізорієнтацію серед нашого громадянства та внесли стільки заколоту та ворожнечі між Придніпрянців і Галичан з одної, а в нутрі тих ґруп з другої сторони, що певне вияснення цих подій являється необхідним. Думаю, що якраз тепер, коли вже всі ми дещо охололи, зможемо глядіти на ці події більше холодно та оцінити їх більш обєктивно. Пишу тільки про це, що я знаю будьто з першого джерела, будьто про це, що я сам пережив або відчув, так, що можу в цім випадку цілком сміло сказати, що: das Benutzen der Erlebnisse ist mir alles gewesen; das Erfinden aus der Luft war nie meine Sache.

Коли фізично виснажена, а духом може ще більше як передтим бодра Галицька Армія перейшла на територію Великої України в половині липня 1919 р., то стан її виносив около 90.000 людей. Воєнне положення було тоді цего роду, що більшовицькі війська стояли

біля Ярмолинець та загрожували безпосередно Камінцеви, що був осідком правительства У. Н. Р. Галицька Армія, хоч як потребувала відпочинку, мусіла з тими самими силами, якими вдержувала через такий довгий час фронт проти Поляків та ставила опір галерівській офензиві, вдержати фронт проти більшовиків, щоби ратувати уряд і ту малу частину території Великої України, на якій міг знайти ще захист уряд і сама армія. Цілий другий галицький корпус та переважні сили першого й третього корпусу мусіли перейти з похідної кольони прямо в розстрільну. Коли-ж перша небезпека минула, значить, коли напір більшовиків здержано й територію поширено та забезпечено, то прийшлося застановитися над пляном дальших воєнних операцій. Такий плян виробила військова канцелярія Диктатури З. О. У. Н. Р. та предложила його Головному Отаманови. В тім пляні обговорено три евентуальности: 1. поворот до Галичини і її відбиття, 2. похід на Київ і 3. операцію на Одесу, евентуально на Миколаїв та Херсон, як надморські міста. Колиб ми мали вертати до Галичини, то треба-би передовсім заняти простір Стрий-Лавочне, щоби мати можність контакту зі світом. Дорога, яку треба-би відбути, була-би довга на яких 360 км. та йшла-би через Скалу, Чортків, Бучач, Нижнів, Станиславів, Калуш, Долину. Ціла та операція тревала-би два місяці. Щоб одначе до неї приступити, то треба-би передовсім виеквіпувати армію у всі конечні річи — як обув, одяг, амуніцію і

т. д. Мінімальне запотребовання представлялосяб ось як: 10,000.000 патронів, 250.000 артилерійських стрілен, 40.000 пар черевиків, 70.000 ґарнітурів білля, по 40.000 блюзок, споднь та плащів та 140.000 онучок.

До офензиви на Київ ставиться плян неґативно. Операція на Київ мала-би передовсім ту небезпеку, що розпочинаючи її не знати, з ким прийдеться в Києві битися. Наша армія була-би зі всіх сторін окружена ворогами, а рівнож і зади були-би незабезпечені, так, що Поляки наступаючи на зади армії могли-би силою одної дівізії дуже легко її розбити. До цего виживлення армії було-би получене з особлившими труднощами. Дуже важним арґументом проти офензиви на Київ було це, що колиб ми навіть добули Київ, то правдоподібно не будемо в силі його вдержати, бо на саму залогу Києва треба-би було залишити майже половину галицької або $^2/_3$ придніпрянської армії. Це ослабилоби нашу армію і найменший напір зі сторони більшовиків або добровольців змусивби нас до відвороту.

Найкраще представляється операція на Одесу. Передовсім легше буде туди дістатися, не буде сильного ворожого опору, а надто й дорога на Одесу коротша, чим на Київ. Над Чорним Морем клімат лагідніщий, чим над середущим Дніпром, а з цею обставиною слабо виеквіпована армія мусить числитися. Тут прийдеться легше з виживленням армії, буде злука зі світом, а тим самим і краща надія на успішніще зреалізування евен-

туальної допомоги від антанти. І в операції на Одесу можуть стрінути нашу армію подібно як і в офензиві на Київ непредвиджені перешкоди та небезпеки, одначе положення наше було-би тут кориснїще. Коли-би більшовики загрожували нашій армії так далеко, що не було-би для неї виходу, то можна-би тоді переправитися з армією через Дністер (на Рибницю, Дубосари та Бендери) до Бесарабії. Розуміється, що без відповідного виекві́пування армії ні одна ні друга операція не може числити на більші успіхи. Ніщо инше, тільки брак примітивних технічних середників, одягу, обуви, а передовсім амуніції змусив галицьку армію в Галичині до відвороту. Галицька армія була відтята від світа й не могла ніяким способом добути цих необхідних середників, без яких ведення війни неможливе. В операції на Київ буде находитися наша армія менше-більше в такім самім положенню, як галицька в Галичині. Зате в Одесі буде можна добути цих середників з других країв, от хочби дорогою товарообміну за цукор. А добути їх треба доконче, бо на Великій Україні немає їх рівнож.

Всі ті проекти обговорювано ще детайлічно на кількох, спеціяльно в тій ціли скликаних конференціях, в яких взяли участь всі визначніщі стратеґи та політики як з придніпрянської України так і з Диктатури. Майже всі вони заявилися проти операції на Київ. Про офензиву на Київ рішив Головний Отаман (Г. О.), наказуючи негайне її переведення.

Всі дієві частини соборної України складалися тоді з двох армій: а) Наддністрянської, в якої склад входив I, II і III галицький корпус та ґрупа С. С. (Коновальця)*) і б) Придніпрянської, яка складалася з трьох ґруп, а то волинської, запоріжської і київської (остання повстала з бувшого повстанчого коша) та з 3 і 9 дівізії. Галицька армія підлягала Начальній Команді Галицької Армії (Н. К. Г. А.), якої командантом був ґен.-чет. Тарнавський, а Придніпрянська Штабови Дієвої, якої командантом був отаман Тютюник, а після нього от. Сальський, пізніщий міністр військових справ. Обі армії підлягали в оперативних справах прямо Головному Отаманови. Для обєднання операції всіх узброєних сил У. Н. Р. утворив Г. О., як найвищий вожд, на підставі умови з правительством З. О. У. Н. Р. Штаб Головного Отамана (Ш. Г. О.), який розпочав свою діяльність з днем 11. серпня 1919 р. Шефом цего штабу іменував Г. О. професора військової Академії в Петербурзі от. Юнакова, людину дуже чесну, українській справі щиро віддану та дуже характерну, а ґенералом-квартирмайстром ґен.-чет. Курмановича, бувшого Державного Секретаря військових справ в З. О. У. Н. Р. Половина приділених старшин була з Придніпрянської Армії, а друга з Галицької. Офензива на Київ була вже тоді в ході. Подрібний плян виробила Н. К. Г. А. Почавши від 11. серпня керував воєнними операціями обох армій Ш. Г. О.,

*) Остання тільки від оперативним оглядом.

якого шеф їздив щоденно до Г. О. з докладом про кождочасну ситуацію на фронті.

Вже на самім початку офензиви на Київ звернулася Н. К. Г. А. до Ш. Г. О. з запитом, які відносини Правительства У. Н. Р. до добровольчої армії, зазначуючи, що це справа дуже великої ваги з огляду на похід нашої армії та зближення її до армії Денікіна. Депешу цю відіслано Г. О., але відповіди на це не було. Коли-ж дійшли вісти, що Денікін перейшов Дніпро та посувається мабуть в сторону Київа, Н. К. Г. А. зауртувала свій запит. Відповіди дефінітивної й тоді не дано. Зате Ш. Г. О. вислав до Н. К. Г. А. і Штабу Дієвої Армії на припоручення Г. О. строго довірочний приказ, яким наказано, що на випадок, коли наші війська стрінуться з добровольчою армією, мають уникати сутичок, а ожидати дальших директив. Оскільки собі тепер пригадую, то на день чи два перед входом нашої армії в Київ прислала Н. К. Г. А. в цій справі ще оден запит, але відповіди й цим разом не дістала. Це-ж була справа політичної натури і Ш. Г. О. на власну руку ніякої відповіди не міг дати. Але що Штаб Г. О. знав, що ситуація на лівім березі Дніпра неясна, то зробив зі свого боку це, що було можливе, а саме приказав повстанчій ґрупі отамана Зеленого перейти на лівий бік Дніпра і посуватися вдовж ріки аж до Київа. Було так обчислено, що в однім і тім самім часі увійдуть в Київ з правого боку Дніпра головні сили

нашої армії, а з лівого повстанча ґрупа от. Зеленого, якої властивим завданням буде тоді боронити переходів і мостів на Дніпрі. Такий виразний наказ одержав от. Зелений. Колиб ґрупа от. Зеленого, яка числила тоді понад 7000 людей і могла сміло ставити опір навіть значніщим добровольчим відділам, була виповнила хоч частинно своє завдання, то не булоб київської катастрофи, щонайменше в такім виді, як вона склалася. На жаль всі 7000 людей Зеленого розбіглися десь біля Триnілля над Дніпром до дому. Цей факт — це клясичний примір, оскільки при поважних воєнних операціях можна числити на Повстанців. Вони є без сумніву дуже важним чинником, але одна їх велика хиба, що це елемент непевний.

Форсовні марші, яких вимагала в приспішенім темпі ведена офензива та безнастанні бої з ворогом, який відступав пляново й ставив завзятий опір, обезсилили Галицьку Армію до цеї міри, що в хвилі, коли вона станула перед Києвом, її боєздатність зменшилася щонайменше о $^1/_3$ частину. І нічого дивного. Перед воротами Києва стояв той сам стрілець, який боровся довгий час під Львовом, Городком, Золочевом, Тернополем, Чортковом і т. д. Перші частини, які увійшли до Києва, належали до ґрупи ґен.-чет. Кравса. Команда згаданої ґрупи видала день перед вступом наших військ до Києва відповідні зарядження щодо обсади важніщих обєктів в місті, як залізничого двірця, Городської Думи, арсеналу і т. д., а рівнож і мостів на Дніпрі. Н. К. Г.

А. зарядила на бажання Г. О. Петлюри великий святочний віад, в якім мали взяти участь Начальна Команда, Штаб Дієвої, всі корпусні, бриґадні згл. дивізійні штаби обох армії та делеґації від поодиноких частин. Передні стежі нашої армії увійшли до Києва дня 30. серпня, а парада мала відбутися дня 31. серпня 1919 р., себто на другий день в неділю пополудні. До обсадження двох мостів на Дніпрі призначено одну сотню придніпрянську й одну галицьку. Ця послідна мала ще обсадити Печерську Лавру, біля якої находився міст на Дніпрі. Був ще на Дніпрі третий міст-деревляний, який не був зазначений навіть на специяльній карті й про істнування якого не мав ніхто з ведучих операції ніякої відомости. Що-до обсади цего моста — не видано, розуміється, ніяких диспозицій. Галицька сотня, що мала обсадити Печерську Лавру ще в суботу 30. серпня з вечера, спізнилася яких 6 до 8 годин і прибула в неділю над раном така перемучена, що люде падали прямо з ніг. Ціла сотня мала всего 120 мужвы. Все-ж таки належні стійки розставила, а надто зробила мале поготівля, яке містилося в Печерській Лаврі.

Коли вже на добре розвиднілo, донесено, що з лівого боку Дніпра надїзджає якийсь відділ кінноти. За короткий час наближився цей відділ до моста, якого боронила галицька сотня. Щойно тепер показалося, що це була передна стежа якогось відділу добровольчої армії. Командант відділу добровольців довідавшися, що

моста боронять галицькі війська, зробив великі очі, бо не мав поняття про те, що діється в Київі. Командант галицької сотні заявив йому, що Київ занятий військами У. Н. Р. та що він ніякого иншого війська до міста не впустить. По цій заяві добровольча кіннота віддалилася в тім самім напрямі, звідки прибула.

Майже в тім самім часі наїхав знова до другого залізничого моста, якого боронила придніпрянська сотня (мабуть з полку Чорних Гайдамаків), добровольчий панцирний поїзд і намагався переїхати через міст. Сотник Гайдамаків здержав поїзд і заявив його командантови, що міст підмінований і в тій хвилі, як тільки поїзд віде на него, буде висаджений у воздух. Броневик відїхав назад. Десь так коло полудня змінено Чорних Гайдамаків, а на їх місце прийшла инша придніпрянська сотня. Цей відділ замість цего, щоб розставити як належало стійки та позвяти примітивні міри осторожности, скинув оружжа на землю та взявся до варення чаю. Ця легкодушність прямо незрозуміла, коли зважиться обставину, що було вже прецінь відоме, що ворог недалеко й може кождої хвилі напасти. І дійсно так сталося. В тім самім часі, коли одні козаки лежали відпочиваючи на землі, а другі заходилися коло варення чаю, підійшов їх з заду денікінський відділ, який дістався до міста через вище згаданий деревляний міст, якого на мапі не зазначено і задля цего необсаджено, та обезоружав їх. Деякі з козаків намагалися ставити

опір, але було вже запізно, бо добровольців була більша сила.

До моста, обсадженого галицькою сотнею прибув знова курінь денікінської піхоти, який мимо спротиву команданта сотні перейшов міст та увійшов в місто. Як курінь переходив через міст, то комапдант сотні (поручник — імени собі не пригадую) приказав стріляти з машинового кріса, але не на денікінську піхоту, а в воду. Чому? Очевидно казав стріляти тільки для постраху, мабуть придержуючись наказу, не входити в сутички з Денікінцями. Що правда, хочби навіть галицька сотня була спинила перехід цего відділу, то загальної ситуації було-би це не направило, бо деякі денікінські відділи були вже перейшли Дніпро через деревляний міст та увійшли до міста. Про те все, що ділося коло тих обох мостів, не мала команда ґрупи найменшого поняття. Командант галицької сотні вислав вправді до команди ґрупи кількох вістових з відповідними звітами та просьбою о евентуальні вказівки, але ні один з них не вертався. Мабуть переловили їх по дорозі денікінські відділи та полонили. Тоді вибрався сам командант сотні в дорогу. Команда ґрупи находилася на особовім двірці. Було вже з полудня. Якраз тоді почали надїздити перші наші транспорти з поодинокими штабами та частинами, призначеними до святочного вїзду у Київ. Всі вони не мали, розуміється, рівнож поняття про це, що діється в Київі. Команда

ґрупи, одержавши відомість про ці події, вислала негайно до команди увійшовших денікінських військ делеґацію, зложену з одного булавного старшини й одного сотника, щоб інтервеніювати в цій справі. Наша делеґація домагалася, щоби денікінські війська опустили негайно Київ. Денікінський командант заявив, що він цего на власну руку зробити не може, бо це переходить межі його компетенції, а мусить в цій справі звернутися до команданта ґрупи ґен. Бредова, який через кілька годин буде вже в Київі. Стануло на тім, що в тій справі порозуміється наша делеґація безпосередно з ґен. Бредовим. До цего часу зобовязалися обі армії, себто добровольча й українська, не підпринимати супроти себе ніяких ворожих кроків. Та частина міста, яку заняли Денікінці, мала остати в їх руках, а инші части в українських. Установлено рівнож демаркаційну лінію. Денікінська команда просила ще, щоби на знак неворожих відносин обох армії уміститн на Городській Думі між українськими прапорами і російський. Наша делеґація згодилася на це під тим виразним застереженням, що вивішення російського прапору не матиме ніякого політичного значіння.

В часі, як відбувалися переговори, рушили на місто ті частини нашої армії, що надїхали поїздами та були призначені до святочного вїзду. Все, що жило в місті, рушило на вулиці. Людність витала українську армію дуже сердечно гучними окликами та обсипувала

квітами. Радість була обопільна. Радувався стрілець, радувалося і населення. Найбільше народу зібралося біля будинку Городської Думи. Балькон Думи був прибраний гарними килимами і прикрашений квітами та українськими прапорами, між якими виднів і один російський прапор. Перед будинком Думи переходили одна українська частина за другою, а нагромаджений народ витав їх з запалом. Між иншими наїхав один відділ придніпрянських козаків з от. Сальським на чолі. Козаки побачивши російський прапор, почали голосно кричати та домагалися його усунення. На ріжного роду оклики й епітети козаків посипалися відповіди публіки, частина якої протестувала проти цего домагання. Повстало велике замішання. Козаки остановилися перед Думою. Російського прапору все ще не усувано. Тоді зпоміж козаків виїхав один сотник, зліз з коня, війшов на балькон Думи, зірвав російський прапор, зійшов з ним на долину та кинув його з погордою тому коневи під ноги, на якому сидів от. Сальський, тодішний командант придніпрянської армії. Зачалася метушня зі свистами, криками і т. п., серед якої показалося негайно ізза вугла сусідних домів кількох денікінських козаків, які кинули в сторону придніпрянських козаків кілька вистрілів. Як тільки розлягся гук вистрілів, придніпрянські козаки розлетілися в одну мить, куди кому попало. Тим переполохом счинили вони серед населення, а — що найважнійше — серед наших власних частин величезну

паніку. Наші частини, що машерували по ріжних вулицях, почувши вистріли та побачивши втікаючих козаків, а не знаючи, що сталося, стали й собі розбігатися. Це використали Денікінці в цей спосіб, що переступили демаркаційну лінію, заняли більшу частину міста та розоружили й полонили деякі наші частини.

Щоби ратувати армію, яка була-би певно серед того хаосу попалася в руки Денікінців, поїхав командант ґрупи ґен.-чет. Кравс разом з другим булавним старшиною до денікінського командування в ціли ведення дальших переговорів. Була ніч, мабуть година десята. Тоді вже приїхав до Київа ґен. Бредов, командант оперуючої в районі Київа денікінської армії. Переговори скінчилися аж по півночі, а вислід їх був цего роду, що галицька армія мала ще тої самої ночи з Київа відступити, зосередотовитися за залізничим шляхом київського товарового двірця і протягом дня відступити на лінію Хвастів (инших місцевостий вже собі не пригадую). Справа відносин денікінської армії до української мала бути обговорена щойно осібними місіями, які мало вислати Правительство У. Н. Р. і головне командування добровольчої армії. Кромі справ чисто військової натури ніяких инших питань при тій умові не порушувано, що цілком зрозуміле, бо ні ґен. Бредов ні ґен.-чет. Кравс не мали до цего ніякого уповаження. Відповідно до умови наші частини відступили дійсно в означенім часі аж по лінію Хвастова. Положення

нашої армії в Київі було прямо безвихідне, так, що ґен. Кравс мусів на ці тяжкі услівя згодитися. В противнім раві були би всі наші частини попалися в денікінський полон.

Так представляється київська катастрофа. В цій справі перевела осібна комісія, якої предсідником був ґен. Іембачев (Наддніпрянець), дуже точні доходження, переслухуючи наочних свідків, поодиноких командантів, старшин, стрільців та козаків, як Придніпрянців так і Галичан. Всі ці акти, які находяться тепер в Н. К. Г. А., мені відомі. Рівнож відомий мені хід цілої офензиви ще й з цего боку, що я був приділений до Штабу Г. О. і всі накази, навіть найбільш довірочні, переходили через мої руки.

Як видно вже з цего, що я тут представив, то причини цеї в своїх наслідках такої погубної для нас катастрофи дуже складної натури. Годі покласти її в вину виключно одній особі чи там одній команді, а вже несовісно таки добачати в ній „зраду“ Галичан. Передовсім найбільшим промахом була сама офензива на Київ. Характеристичне, що коли Головний Отаман задецидував про похід на Київ, то начальник військової канцелярії підполк. Долежаль вніс в цій справі свій письменний спротив, в якім підніс наново всі арґументи проти цеї офензиви. Головний Отаман налягав рівнож і на це, щоби офензиву повести в приспішенім темпі, хоч в предложенім і військовими знатоками виробленім пляні піднесено вправно, що всяку дальшу операцію треба

буде повести з огляду на висилену й перетомлену армію дуже обережно, посуваючися звільна, від етапу до етапу. Тимчасом офензиву на Київ ведено з небувалою скорістю. Передні частини, які прибули до Київа, були знесилені до цеї міри, що не було навіть ким обсадити відповідно важні обєкти та мости. Ті відділи, які увійшли в Київ, були нечисленні, а головні сили армії оставали далеко позаду, так, що не могли за передними частинами своєчасно наспіти.

Дальшою причиною київської катастрофи треба уважати прямо незрозуміле легковаження вияснення відносин правительства У. Н. Р. до добровольчої армії. Вправді Г. О. згодився вкінці виславти до денікінського командування в цій справі осібну місію з от. Павленком як головою, але це було вже за пізно, бо заки місія доїхала на місце призначення, наші війська мусіли вже з Київа уступити. Проти двох ворогів, себто більшовиків і Денікіна, наша армія не була в силі битися. З одним з них треба було увійти в переговори й заключити перемиря.

А вже дійсно годі зрозуміти, як можна аранжувати параду з подібною як за найспокійніщих часів помпою в тім місті, якого ворота щойно опустив ворог, про якого навіть добре не знати, як далеко він відступив! Треба було подумати передовсім про переслідування ворога, щоби витягнути з побіди як найбільші користи, а не здержувати частини — для паради! Можна легко зро-

зуміти інтенції тих, що бажали зробити зі здобуття золотоверхого Київа величаву національну маніфестацію. Але ця інтенція могла бути зреалізована рівнож добре й в инший спосіб та в слушніщий час.

Поменші промахи поодинокіх осіб згл. командантів такі наглядні, що певно впали читачеви при читанню цих стрічок у вічі й зосібна ще підносити їх тут не буду.

Наслідки київської катастрофи були прямо фатальні. До фізичного виснаження прилучилася ще духова депресія, яка огорнула і козаків і старшин. Цю депресію піддержували ще у великій мірі всілякого роду провокаційні поголоски про зраду чи там продання Київа Галичанами, згл. старшинами галицької армії та більшовицька й денікінська аґітація. Ті останні старалися внести в галицьку армію розклад і кинути зерно незгоди між Галичан і Придніпрянців. До цего ще денікінська аґітація, яка змагала до того, щоби намовити Галичан до переходу на сторону Денікіна, вносила в стрілецькі ряди дуже важку політичну дізоріентацію. На наслідки цих аґітацій не треба було довго ждати. Почалася в армії дезерція, яка зросла в короткім часі до небувалих розмірів. Друга катастрофа грозила армії, якої боєвий стан змалів через форсування офензиви, жертви в погибших та ранених, недуги, недостачу обуви й одягу до половини. А що до цеї другої катастрофи не прийшло, то треба це завдячувати передовсім великій національній свідомости та військовій дісципліні галицького

стрільця, а в дальшій мірі невсипущій просвітній праці наших старшин, просвітних кружків та нашої пропаґанди. В звіті розвідки й пропаґанди першого галицького корпусу знаходимо ось яке схарактеризування тодішних відносин на фронті: „Місяць вересень — це може найтяжчий період в настроях і психольоґії нашого стрільця. Прийшов час душевної реакції на відступ з Київа. Наступ Денікіна, частинні успіхи більшовиків, переговори правительства У. Н. Р. з Польщею і несвідомість їх ходу*) — це чинники, які великою силою вдаряли в душу послушного й здісціплінованого, але будь-що-будь думаючого стрільця.“

Просвітна праця і пропаґанда зробили своє. Дезерція в армії минулася. Але зате прийшла нова біда. Переговори з Денікіном не довели до ніякого порозуміння. Директорія ухвалила виповісти йому війну. Галицька армія мусіла боротися дальше на два фронти: проти більшовиків і проти Денікіна. Щастя, що хоч більшовики відтягнули свої сили на инший фронт, а то вже тоді не булаб галицька армія могла вдержатися. Холодна осінь, вчасні приморозки та двотижневий безнастанний дощ спричинили в рядах галицької армії страшне спустошення. Недостача обуви, одягу, білля, примітивних ліків та всілякого роду хороби, а передовсім тиф, заповідали немииучу катастрофу. Про це вже

*) Тоді якраз принесли польські часописи відомість про désintéressement Правительства У. Н. Р. в справі Галичини.

доносила Н. К. Г. А. Штабови Г. О. ще на місяць перед т. зв. переходом до Денікіна, благаючи помочи, а передовсім ліків. Всі ті алярмуючі звіти предкладалося Г. О. Рівнож докладав про це декілька разів ґен. Курманович на раді міністрів. Всі сходилися на тій точці, що положення армії критичне, але позитивно не зробили для армії майже нічого. Армія маліла з дня на день. Н. К. Г. А. присилала навіть до Ш. Г. О. щоденні звіти з поодиноких бриґад, в яких вже самі цифри говорили за себе. Число хорих, яких треба було відставляти до шпиталів, підносилося в деяких бриґадах на який тиждень перед катастрофою до неймовірної висоти, так, що не було навіть ким варти держати. Звичайним рахунком правдоподібности можна була означити час, коли армія стане нездатною до бою й не могтиме вдержувати дальше фронту. Знали про це дуже добре в Штабі Г. О., знав це й Головний Отаман. Ґен. Курманович, будучи перед своїм відїздом на прощанню в Г. О., заявив виразно, що фронт не вдержиться довше як два тижні. Треба було отже шукати якогось виходу, щоб ратувати армію. Армія потребувала передовсім більшої скількости ліків, особливо неосальварзану, а дальше відпочинку, бо тільки тоді моглаб по трохи прийти до себе. Цей відпочинок був тоді можливий тільки через перемиря з наступаючим Денікіном. Коли правительство У. Н. Р. не хотіло за ніяку ціну входити з Денікіном в переговори, Н. К. Г. А. не знаючи иншого способу,

як вратувати галицьку армію від певної загибелі, почала сама вести переговори з Денікіном.

Так представляється в загальних чертах т. зв. перехід галицької армії до Денікіна. Н. К. Г. А. заключила з Денікіном перемиря і поставила як Диктатуру З. О. У. Н. Р. так і придніпрянське правительство перед доконаний факт.

Тут піднесу ще одно. Не перечу, щоб не було між численними стрільцями, старшинами та нашими політиками певного нахилу до російської орентації, якаб за ціну злучення всіх українських земель в одних руках зрезиґнувала хвилево з державної самостійности, а згодилася на автономію України як послідний етап до самостійної держави. Це одначе певне, що в часі т. зв. переходу до Денікіна не було в нікого двох думок щодо цего, що Денікін — живий труп. Ціла траґедія була лишень в тім, що той труп мав ще тоді стільки сили, що міг перед своєю смертю нас задавити. Денікін кинув проти українських військ велику силу кавалерії, яка заходила на зади нашої армії й прямо унеможливила відворот. В цей спосіб попалося в денікінський полон декілька штабів з придніпрянської армії, яка находилася майже в тім самім положенню, що й галицька. Денікінська кавалерія посувалася дуже скоро, а наші частини не могли задля болота та перемучення навіть пляново відступати. Обдертий, босий та виснажений стрілець чи козак міг ще при найбільших зусиллях вдержатися в

боєвій лінії серед студени (падав тоді майже безнастанно дощ зі снігом) день або два, а це загального положення не змінило-би. Особливо тому, бо тиф і инші хороби просто винищували цілі частини. Це траґічне положення нашої армії схарактеризував от. Сальський на одній зі спільних нарад обох правительств ось якими короткими й ядерними словами: „Війна для нас скінчена. Поконала нас не мілітарна сила ворогів, а тиф.“ І дальше: „Наддніпрянська армія не має заспокоєних навіть елементарних вимог — вона опору давати не може. Галицька армія в такім самім стані. Вона в більшости вже оточена. Грошей нема. Становище безвихідне.“*) Про „зраду“ не може тут отже й мови бути. В цитованім вже звіті пропаґанди першого гал. корпусу маємо ще одно цікаве місце: „Замітне, що серед старшин, а навіть стрільців є зрозуміння, що для загально-української ідеї можна, а навіть повинно ся в разі необходимої потреби жертвувати інтересами меншости. Галичина не є „нашим одиноким краєм.“ Мимо неввічливости населення уважає стрілець цілу Україну своїм рідним краєм. Ворожнечі у відношенню нашого війська до т. зв. Петлюрівців та повстанців нема ніякої.“ Армія, яка має таке свідоме військо, до зради не допустить. Такий експеримент в галицькій армії неможливий.

---

*) Гляди статтю Др. О. Назарука: „Українська Армія в часі катастрофи“ в „Українськім Прапорі“, ч. 3 з дня 13. січня 1920.

Без сумніву можна говорити, що краще було перейти до більшовиків або битися до загину, чим лучитися з представником царської Росії та „підпирати одною рукою реакцію, а другою нищити здобутки революції.“ Але-ж т. зв. перехід до Денікіна треба уважати нічим иншим, як тільки кроком розпуки. Н. К. Г. А. перевела за Збруч стотисячну армію, а на передодні катастрофи боєвий стан галицької армії упав в застрашаючий спосіб. Чи можливо було ним вдержати фронт проти Денікіна, який кинув проти галицької армії майже 8000 самої кавалерії? Дати знова знищити галицьку армію до щенту не бувби важився ніякий свідомий і чесний полководець. Безмежний жах і жаль огортає нашу душу, коли переглядаємо лісту втрат галицької армії за час від т. зв. переходу до Денікіна. Ми бачимо, як кожний новий день приносить нам щораз то нові імена нещасних жертв тифу. Ми бачимо, як найкращі наші сили йдуть перед часом в могилу. І то діється тепер, коли наша армія на відпочинку, коли дістала всеж таки дещо ліків і лікарів, одяг, обув і т. п. А що-ж булоб лишилося з цеї армії, якби вона розбита й побіджена дісталася була в полон?

Перехід до більшовиків був тоді неможливий. Поминувши нездекляроване становище Директорії в цім згляді, неможливе це було навіть з тактичних оглядів. Більшовики не могли тоді дати галицькій армії ніякої допомоги, бо на галицькім фронті, як я вже згадував,

не мали вони ніяких сил. Заки знова наша армія моглаб була відступити на їх територію, була-би її окружила добровольча кіннота й розбила.

Це безвихідне становище нашої армії було добре відоме правительству У. Н. Р. Головний Отаман прийшов рівнож до переконання, що тільки увійшовши в переговори з Денікіном, можнаби ще вратувати армію. Але коли Штаб Г. О. по приказу Г. О. дозволив командантам поодиноких частин входити з добровольчою армією в переговори в ціли вєднання завішення зброї — то було вже за пізно. Денікін аж надто добре знав, що армія на передодні катастрофи. Щоби це знати, не треба було навіть особлившої розвідки. Це-ж було поторичне, що недуги десяткують ряди нашої армії та що не тільки шпиталі, школи і т. п., але навіть залізничі двірці переповнені раненими та хорими.*) Н. К. Г. А. вратувала хоч вчасти галицьку армію лишень тому, що увійшла з Денікіном в переговори на тиждень скорше перед правительством У. Н. Р. Це останнє вело рівнож в послідних днях з Денікіном переговори, але безуспішно.

Т. зв. перехід галицької армії до Денікіна це фінал тої траґедії, якої назва: „Офензива на Київ“. Го-

*) Прим. на двірці в Жмеринці лежало тижнями покілька сот хворих без найменшої опіки. Лежали в ждальнях, на хідниках, де хто попав. Не було кому навіть води їм подати. Трупи лежали між хорими по кілька діб, бо не було кому їх спрятати.

ловний герой цеї драми — це галицька армія. Душу й тіло, всю життєву енергію та весь молодечий запал вложив цей герой в своє одиноке бажання — здобути серце України, золотоверхий Київ та вибороти для народу свою державну самостійність. Кульмінаційний пункт цеї драми — здобуття Київа. Фінал: Повна боєва нездатність армії і т. зв. перехід до Денікіна. Галицька армія це ідеальна постать. Коли вона не осягнула свого ідеалу, то не її в тім вина.

„УКРАЇНСЬКИЙ ПРАПОР“

під редакцією **Дра Павла Лисяка**
виходить у Відні два рази на тиждень.

Передплата виносить в Австрії:

		без достави.	з поштовою пересилкою.
місячно	К	5·80	6·20
квартально	„	17·—	18·—
піврічно	„	34·—	36·—
річно	„	68·—	72·—

за границею:

		піврічно.	річно.
на Україні	гривен	40·—	80·—
	або нест. К	32·—	64·—
	або рублів	18·—	36·—
в Чехо-Слов.	чеськ. К	15·—	30·—
в Юго-Слав.	юґосл. „	28·—	56·—
в Німеччині	Мк.	12·—	24·—
в Краях латинської Унії	Frs.	5·—	10·—
в Анґлії	sh.	4·—	8·—
в Америці	$	1·—	2·—

„Український Прапор“ безпартійний політичний, демократичний часопис заступає інтереси української нації.

„Український Прапор“ викриває польські звірства над українським населенням Східної Галичини й оповіщує їх перед світом.

„Український Прапор“ ізза його становища супроти польських грабіжників української землі, **заборонили польські власти у Східній Галичині і на цілій области польської держави.**

„Український Прапор“ оповіщує цінні матеріяли з часів української революції і останньої доби української державности.

Українці!

Читайте і поширюйте „Український Прапор“!
Домагайтеся всюди „Українського Прапору“!
Складайте жертви на пресовий фонд „Українського Прапору“!

Адреса Редакції і Адміністрації:
Wien, VI., Mariahilferstraße 88 a (Zitahof), I. Stiege, Mezzanin.

В цвітні 1920

появляться виданням „Українського Прапору“ на книгарськім ринку спомини Дра Осипа Назарука з української революції п. н.:

Рік на Великій Україні.

Є це перші більші мемуари про спробу будови української держави над Дніпром. Вони описують час від 16. листопада 1918 до 16. листопада 1919, представляють велике українське повстання проти гетьмана Скоропадського, участь в тім повстанню Січових Стрільців, що вийшли з Білої Церкви, характеризують всіх членів Директорії, ролю таємної Стрілецької Ради, членів Штабу корпуса С. С., здобуття Київа українськими військами, розгром великої німецької армії українським народом, похід галицьких військ на Велику Україну, взаємини обох українських урядів і причини непорозумінь між ними та траґедію обох українських армій, яких не побідила зброя ворогів, тільки тиф і хвороби. Автор поставив собі за завдання описувати факти й події, які тут і там освітлює критично. **Кожний, хто хоче пізнати цю важну й страшну добу в нашій історії, мусить перечитати ті спомини.** Є в них м. и. описи нарад важних чинників української держави, зміст промов поодиноких діячів, описи переговорів з Вищою Німецькою Командою й шефом штабу французької армії в Одесі.

Ціну книжки подасться пізніще. Замовляти вже тепер можна в Адміністрації „Українського Прапору“. В Австрії висилатиметься книжку за посліплатою, до инших країв за попереднім присланням належитости.

Друкуються і появляться вже в найблищому часі на книгарськім ринку отсі видання „Українського Прапору“:

1. Др. Л. Мишуга: **Князь Ярослав Осмомисл**, рецензійний начерк повісти Осипа Назарука.
2. Др. Л. Мишуга: **Похід українських військ на Київ** (Серпень, 1919).
3. Др. О. Назарук: **Рік на Великій Україні**, конспект споминів з української революції.
4. **Червона Книга.** Матеріяли польських звірств над українським населенням Східної Галичини.
5. **Протест** Української Національної Ради до Найвищої Ради в Парижі проти віддання Східної Галичини Полякам.
6. М. Євшан: **Великі Роковини.**

Ціна цих книжок буде оголошена пізніще. Замовляти їх можна вже тепер в Адміністрації „Українського Прапору“, Wien, VI., Mariahilferstraße 88 a, Zitahof, I. Stiege, Mezzanin. Замовлені книжки висилатиметься в Австрії за посліплатою, до инших країв за попереднім надісланням належитостей.

Тогож автора

вийшли виданням „СТРІЛЬЦЯ“:

1. **На Волині, спомини** . . ціна 20 грив.
2. **Які тепер суди на Україні** „ 7 „
3. **Державна адміністрація на Україні** . . . . „ 20 „

виданням „УКРАЇНСЬКОГО ПРАПОРУ“:

4. **Князь Ярослав Осмомисл,** рецензійний начерк історичної повісти.

1152